

معرفی مشاهیر (ابن ماسویه)

ابراهیم مصلحی شاد*

گروه طب اسلامی و طب سنتی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، تهران، ایران

رسیده است، محنه‌الاطباء از کهن‌ترین آثار دوره‌ی اسلامی در باب آزمایش پزشکان است.

ابن ماسویه در پیشرفت نهضت ترجمه، نقش مهمی ایفاء کرده است. حنین بن اسحق و حبیب بن اعسم به درخواست وی ۴ کتاب جالینوس را که به عربی ترجمه شده بود، به سریانی برگرداندند و حنین ۹ اثر دیگر جالینوس و احتمالاً آثار دیگر را برای یوحنا از یونانی به سریانی ترجمه کرد.

ابن ابی اصیبعه آورده است: "حنین ملازم یوحنا شد و نزد او شاگردی کرد و به حرفه‌ی پزشکی مشغول گردید." حنین آثار فراوانی بخصوص کتاب‌های جالینوس را برخی به سریانی و برخی به عربی برای او ترجمه کرد (۱-۳).

ابن ماسویه در رشته‌های مختلف پزشکی چون چشم پزشکی، داروشناسی و داروسازی و تشریح، آثار مهمی تألیف کرده است. وی درباره‌ی بیماری‌های عصبی و روانی چون مالیخولیا، سدر و دوار و جذام تک‌نگاری داشته که متأسفانه از بین رفته است.

آثار وی را حدود پنجاه اثر دانسته‌اند که از ابن ماسویه و یا منسوب به اوست. متأسفانه هنوز تحقیق جامعی از کتاب‌های او انجام نشده است. از این رو فهرست کاملی از آثار ابن ماسویه در دست نیست.

ابن جلجل می‌گوید: "یوحنا بن ماسویه را در طب اسراری است که آن را برای مردم منافعی جاودان گردانیده است. کتاب‌هایش فراوان است و کسی نمی‌تواند مانند آن تألیف کند."

به روایت قفطی، یوحنا خود را از جالینوس برتر شمرده است. ابن ماسویه آثار گرانبهایی از خود باقی گذاشته است که برخی چون "دغل‌العین" اوّلین اثر در نوع خود و نیز درس‌نامه‌ی دانشجویان بوده است و چشم پزشکان می‌بایست جهت دریافت گواهی آن را یاد بگیرند و امتحان بدهند.

ابوزکریا یوحنا (یحیی) ابن ماسویه‌ی خوزی (حدود ۲۴۳-۱۶۱ هجری شمسی، ۸۵۷-۷۷۷ میلادی) پزشک ایرانی‌نژاد و مسیحی نسطوری شاگرد جبریل بن بختیشوع و معلم حنین ابن اسحاق از مردم خوزستان بود. وی پزشک مخصوص مامون و جانشین او در بغداد و سامرا گردید و از طرف مامون به ریاست بیت‌الحکمه بغداد برگزیده شد. گفته‌اند که پدرش ماسویه به‌عنوان داروساز در بیمارستان جندی‌شاپور اشتغال داشته است. ماسویه در بغداد به چشم‌پزشکی پرداخت و پس از معالجه‌ی چشم خادم فضل بن ربیع و سپس خود فضل به دربار هارون خلیفه راه یافت و به‌سرعت ترقی کرد. هارون‌الرشید او را به ترجمه‌ی آثار طبّی ترغیب نمود. به‌نظر می‌رسد که یوحنا به‌جز سریانی و عربی، زبان یونانی نیز می‌دانسته است.

ابن ماسویه یکی از مشهورترین پزشکان دانشگاه جندی‌شاپور بود. وی احتمالاً از زمان هارون تا زمان خلیفه توکل همواره از پزشکان دربار بوده است. وی با اغلب پزشکان معاصر خود، چون جبریل بن بختیشوع، سلمویه، خانواده‌ی طیفوری و حتی حنین اختلاف داشت ولی بعدها با حنین طرح دوستی ریخت. آثار ابن ماسویه در کنار جالینوس و دیسکوریدوس از مهم‌ترین مراجع می‌باشد و این خود بر اعتبار او می‌افزاید.

یوسف بن ابراهیم می‌نویسد: جلسات خانگی یوحنا بن ماسویه از مجلل‌ترین مجالس طبی بود که من در دارالسلام دیده بودم چنان‌که هیچ‌یک از مجالس متکلمین و فلاسفه به پای آن نمی‌رسید. در مجلس او حاذق‌ترین اطباء، علمای اخلاق و فلاسفه حضور به‌هم می‌رساندند. شهرت او از نظر پزشکی بیش از همه‌ی اطباء بغداد بود.

کتاب الحمیات ابن ماسویه احتمالاً کهن‌ترین تک‌نگاری دوره‌ی اسلامی درباره‌ی تب‌ها است. از میان آثار مهم او که به‌دست ما

پ- ابن ماسویه بیمار را به پرهیز غذایی تشویق می‌کند و چنانچه او بیشتر نیازمند باشد، باید به تجویز دارو و درمان‌های بعدی پرداخت.

۲- "کتاب الحمیات" راجع به تب، انواع، سبب‌شناسی و درمان آن‌ها بحث می‌کند. طبق نظر ابن ماسویه، تب‌ها می‌توانند یا علامت بیماری باشند و یا خود بیماری. این کتاب احتمالاً کهن‌ترین تکنگاری دوره‌ی اسلامی است و رازی در الحاوی به آن استناد کرده است.

نسخه‌ی خطی در تیموریه‌ی قاهره (۱۱۷ طبع، در ۷۸ برگ، تاریخ قرن ۱۳/۷) و نسخه‌ی دیگر در مجموعه‌ی حکیم در همان کتابخانه (شماره‌ی ۲۲ طبع) از مقایسه‌ی آن‌ها به نظر می‌رسد که مشابهت‌هایی با آخرین بخش (هشتادمین) کتاب الکناش‌الکبیر دارد و ابن ماسویه آن را خلاصه کرده و به‌خاطر اهمیت آن را تحت نام دیگری منتشر کرده است.

پتروس اسپانیایی آن را به لاتین ترجمه و به همراه شرح، آن را منتشر کرده است. در ضمن ابن موسی آن را در سال ۱۳۹۴م. به عبری برگردانده است.

۳- "کتاب جنین‌شناسی" نویسنده قابل توجه است. وایسر آن را به انگلیسی برگردانده و در مجله‌ی تاریخ علوم عربی شماره‌ی ۴ / ۱۹۸۰م. به طبع رسانده است.

۴- مقاله‌ای تحت عنوان "مقاله‌ی یحیی بن ماسویه فی الجنین و کونه فی الرحم" درباره‌ی جنین و رشد آن در زهدان. نسخه‌ی خطی آن در بغداد متحف ۶۴۹ (برگ ۲۴۶-۲۴۲)، قرن ۹ هـ) موجود می‌باشد. این مقاله نیز توسط همان مترجم (وایسر) به آلمانی ترجمه شده و در همان مجله‌ی شماره‌ی ۸، سال ۱۹۹۳م. به چاپ رسیده است.

۵- "کتاب دغل العین" (اختلالات چشمی) از کهن‌ترین کتب درسی چشم پزشکی است که به دست ما رسیده است. متن یونانی-سریانی آن مفقود شده و متن عربی آن دارای اصطلاحات فنی یونانی، سریانی و ایرانی است. در این کتاب آناتومی چشم، بیماری‌ها و درمان آن‌ها بحث می‌شود که اولین تلاش در نوع خود می‌باشد. این اثر شامل ۴۷ فصل است: ۱۰ فصل آناتومی، ۳۶ فصل سبب‌شناسی و آخرین فصل راجع به درمان.

طبق نظر سزگین، یوحنا در داروسازی نیز اطلاعاتی داشته است. آثاری که در آن‌ها از یوحنا نقل قول شده است عبارتند از: فردوس‌الحکمه ربن‌طبری، الابنیه موفق‌الدین هروی، الصیدنه‌ی بیرونی، جامع‌المفردات ابن‌بیطار. از شاگردان وی می‌توان یوسف بن ابراهیم، ابن‌حمدون بن عبدالصمد، اسحاق بن ابراهیم و ابراهیم عیسی را نام برد. اما مشهورترین آن‌ها حنین بن اسحق است که مدتی نزد ابن ماسویه پزشکی خواند. ابن ماسویه با عده‌ای از دانشمندان دوستی داشت و کندی، فیلسوف معروف، رساله‌ی در نفس را برای او نگاشت.

آثار ابن ماسویه در کنار آثار جالینوس و دیسکوریدوس مهم‌ترین منابع رازی به‌شمار می‌رود. رازی حدود هزار بار به آثار مختلف ابن ماسویه استناد کرده است و اعتماد وی دلیل محکمی بر مهارت ابن ماسویه می‌باشد. ابن ماسویه در سال ۸۵۷ م / ۲۴۳ ق فوت کرد (۷-۶، ۴-۲).

در این جا برخی از مهم‌ترین آثار ابن ماسویه به‌طور اختصار بررسی می‌شود (۱۷-۸، ۵، ۲، ۱):

۱- "کتاب النوادر الطیبه" شامل ۱۳۲ اندرز پزشکی فلسفی و اخلاقی است که به تقلید از فصول بقراط نگاشته است و به دوست و شاگرد خود تقدیم کرده است.

نسخه‌ی خطی آن در چند کتابخانه موجود است. رشید ۳۷۷ (برگ ۳۴-۲۵، تا ۱۱۱۹ هـ.)، مادرید، کتابخانه‌ی ملی ۶۱۰ (۸ برگ)، لیدن ۱۳۰۲ (کد ۱۲۸، ۲ برگ)، گوتینگن، قاهره (الازهر). احتمالاً کنستانتین آفریقایی آن را به لاتین ترجمه کرده و تحت عنوان "فصول یوحنا دمشقی" منتشر شده است. پل اسباط متن کتاب را در سال ۱۹۳۴ در قاهره به چاپ رسانده است.

از اندرزهای ابن ماسویه در کتاب النوادر الطیبه مطالب زیر مستفاد می‌شود:

الف- همیشه برای پزشکان مفید خواهد بود که درباره‌ی شرایط عمومی بیمار پرسش کنند و درباره‌ی سوابق شخصی و شرایطی که او را به این مرحله رسانیده است، بررسی کنند.

ب- به پزشکان توصیه می‌شود که از بیمار خود مراقبت کنند و به او امید دهند که بهبود خواهد یافت، گرچه همیشه قطعی نیست.

(MUSC)، عنبر (AMBRE)، کافور (CAMPHRE)، زعفران (SAFRAN) و قرنفل (GIROFLE) سخن رفته است. نسخ خطی متعددی از آن موجود می‌باشد: گارت ۲۱۵۴ (۵۹۰ هـ)، تهران، ملک ۱۵۶۹ (۶ برگ، قرن ۱۱ هـ). این اثر با تصحیح پل اسباط تحت عنوان رساله درباره‌ی مواد ساده‌ی معطر از یوحنا ماسویه در "بولتن انستیتو فرانسه‌ی مصر" در سال ۱۹۳۶ (شماره‌ی ۱۹) به چاپ رسیده است. در ضمن ترجمه‌ی انگلیسی آن توسط مارتین لوی LEVEY تحت عنوان "ابن ماسویه در رساله‌اش درباره‌ی مواد ساده‌ی معطر" در مجله‌ی تاریخ پزشکی شماره‌ی ۱۶ سال ۱۹۶۱ منتشر شده است.

۹- "کتاب ماء الشعیر"

نسخه‌ی خطی آن در الجزیره ۱۷۴۷ (برگ ۱۱۳-۷۶، قرن ۱۰ هـ)، رازی در الحاوی ۹۹/۶ از آن ذکر کرده است. اولین شرح آن در رساله‌ی الهارونیه یافت شده است که توسط ابوالحسن عیسی بن الحاکم الدمشقی (۲۲۵ هـ/۸۴۰ م.) یکی از همکاران ابن ماسویه نوشته شده و حدود سی سال قبل از کتاب اول منتشر گردیده است.

این رساله‌ی کوچک توسط پل اسباط در "بولتن انستیتوی فرانسه‌ی مصر" در سال ۱۹۳۹ با ترجمه‌ی فرانسه‌ی ابن ماسویه به شماره‌ی ۲۱ به چاپ رسیده است.

۱۰- "کتاب الجواهر و صفاتها و ضبعه الغواصین و التجار"

در مورد سنگ‌های قیمتی است. وی به نحوه‌ی استخراج و محل‌های آن و نحوه‌ی تجارت آن پرداخته است. نسخه‌ی خطی آن در قاهره، تیمور، مجموع ۳۶۳ (برگ ۴۸پ۳۵، قرن ۱۱ هـ) و در سال ۱۹۷۷ به کوشش عماد عبدالسلام رثوف در قاهره به چاپ رسیده است. تیفاشی در کتاب خود "ازهار الافکار فی جواهر الاحجار" بهره برده است.

۱۱- "کتاب الکناش المشجر"

قدیمی‌ترین کتب درسی پزشکی است که به صورت شاخه به شاخه (مانند شجره‌ی النب) تنظیم شده است.

نسخ خطی متعددی از این کتاب موجود است: بانکی‌پور ۱/۴، ش ۲۱۶۷ (۱۱۷ برگ، قرن ۹ هـ) رامپور ۴۹۱، طب ۲۰۴ (۱۵۶ برگ، ۱۰۸۶ هـ).

نسخه‌ی کامل آن در کتابخانه‌ی تیمور پاشا، قاهره (۱۰۰ طب، ۳۵ برگ، تاریخ ۵۹۲ هـ) و دیگری در لنینگراد است. مایرهوف و پروفور بخشی از ۴۷ فصل آن را به‌طور دقیق به آلمانی تشریح کرده‌اند و در مجله‌ی "اسلام"، شماره‌ی ۶، سال ۱۹۱۶ در اشتراسبورگ به چاپ رسانده‌اند. پرگنس PERGENZ با کوشش فراوان نقل قول‌های یوحنا بن ماسویه را (از ترجمه‌ی لاتینی) در الحاوی رازی جمع‌آوری کرده است. در ترجمه‌های لاتین ابن ماسویه به‌عنوان FILIUS MESUE یا (MESUE SENIOR بزرگ‌تر) لقب گرفته است، جهت وجه افتراق با (MESUE JUNIOR کوچک‌تر) اهل ماردین MARDIN که طبق نظر لئوی آفریقایی در سال ۴۰۶ هجری در قاهره فوت کرده است، به‌عبارت دیگر ۱۵۰ سال پس از MESUE بزرگ‌تر.

۶- کتاب دیگر ابن ماسویه در چشم پزشکی "معرفة"

محنه‌الکحالین" است، مقاله‌ای است کوتاه به‌صورت پرسش و پاسخ بدون بحث تداوی راجع به تجارب چشم پزشکان و خلاصه این‌که کتاب راهنمایی است برای دانشجویان.

دو نسخه‌ی کامل آن در کتابخانه‌های تیموریه‌ی قاهره و لنینگراد موجود است.

۷- "کتاب الازمنه و الامکنه"

درباره‌ی فصول و ۱۲ ماه و ارتباط آن با خوراکی‌ها و نوشیدنی‌هایی که بدن به آن نیازمند است و بالاخره اقدامات پیشگیرانه مثل فصد و حجامت در فصول مختلف.

نسخه‌ی خطی آن در اسعد ۱۹۳۳ (برگ ۱۸۶-۱۸۰).

کتاب فوق در الحاوی ۸۶/۶ با عنوان "تدبیر الازمنه" آمده است. ترجمه‌ی دیگر آن توسط پل اسباط در بولتن انستیتوی فرانسه‌ی مصر در سال ۱۹۳۳ به شماره‌ی ۱۵ با حواشی به زبان فرانسه در قاهره منتشر شده است. ترجمه‌ی دیگر آن توسط ژرار تروپو در مجله‌ی arabica در سال ۱۹۶۸ به شماره‌ی ۱۵ به چاپ رسیده است. در ضمن نسخه‌ای از آن نیز با ترجمه‌ی عبری موجود است.

۸- کتاب "جواهرالطیب المفردة باسمائها و صفاتها و معادنها"

در این کتاب درباره‌ی مواد معطری چون مشک

عنوان "جراحی ادعایی ابن ماسویه" در سال ۱۸۹۳ در برلین به چاپ رسانده است.

۱۴- "کتاب الحیوان" که قطعاتی از آن باقی است، رازی در کتاب الحواس خود از آن بهره برده است. در ضمن خلاصه‌ای از آن به زبان لاتین در کتابخانه‌ی بادلیان به شماره‌ی ۶۹، برگ‌های ۲۳-۲۷ موجود است (۷).

به نظر می‌رسد می‌بایست بررسی‌های دقیقی از آثار ابن ماسویه به عمل آید تا جایگاه وی در طب اسلامی و تاثیر آن در پزشکی غرب تعیین گردد. جهت اطلاع بیشتر درباره‌ی منابع و ماخذ ابن ماسویه به بروکلیمان، سزگین، اولمان، ابن‌اصیبه، ابن‌الندیم، ابن‌جلجل، قفطی و تکنگاری‌های موجود مراجعه گردد.

این کتاب راهنمایی است درباره‌ی بیماری‌های بدن، آسیب‌شناسی و درمان. به گفته‌ی قفطی، ابوعمران موسی بن سیار و ابوالطیب ابراهیم بن نصر تعلیقاتی بر آن نوشته‌اند. این کتاب هنوز به چاپ نرسیده است و ژرار کرمونایی آن را به لاتین ترجمه کرده و در سال ۱۴۹۷ در ونیز منتشر نموده است.

۱۲- "کتاب الادویه المسهله (قفطی) همان اصلاح الادویه المسهله (ابن‌الندیم) یا فی ترکیب الادویه المسهله" نسخه‌هایی از آن در ایتالیا و انگلستان یافت می‌شود. این کتاب به زبان لاتین ترجمه شده است. این ترجمه با متن عربی هم‌خوانی ندارد. رازی و ابن‌بیطار از این کتاب استفاده برده‌اند (۴-۳).

۱۳- "کتاب التشریح" در طب اسلامی اولین اثری است که در این باب نوشته شده است و نسخه‌ای از آن در حلب موجود است (۶).
یولیوس پاگل آن را به زبان آلمانی برگردانده و تحت

منابع

۱. ابن ابی اصیبه: عیون الانباء. ج. ۱. مکتبه دار الحیاه، بیروت، ص: ۱۷۵، ۱۹۵۶.
۲. اولمان، مانفرد: طب سنتی. ترجمه‌ی: بدره ای، فریدون. انتشارات طوس، تهران، ۱۳۸۶.
۳. ابن‌الندیم، محمدبن اسحاق: الفهرست. ترجمه‌ی: تجدد، محمد رضا. انتشارات امیرکبیر، تهران، ص: ۵۲۶، ۱۳۶۶.
۴. ابن‌جلجل، سلیمان بن حسان: طبقات الاطباء والحکماء. ترجمه‌ی: امام، محمد کاظم. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ص: ۹-۱۳۷، ۱۳۴۹.
5. Meyerhof M, Prufer C. Die Augenheilkunde Des Ibn- Masawaih. Strassburg; 1916.
۶. ابن‌قفطی: تاریخ الحکماء. ترجمه‌ی: دارایی، بهمن. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ص: ۲۸-۵۱۳، ۱۳۴۷.
۷. بیرونی، ابوریحان: کتاب‌الصیدنه فی الطب. تصحیح: خوبی، زریاب. انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۰.
۸. اولیری، دیسی: انتقال علوم یونانی به عالم اسلام. ترجمه‌ی: آرام، احمد. انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ص: ۲۵۴-۲۵۵، ۱۳۴۳.
۹. جمیلی، رشید: حرکه الترجمة فی المشرق الاسلامی فی القرنین الثالث و الرابع للهجرة. ترجمه‌ی: آئینه‌وند، صادق. انتشارات سمت، تهران، ص: ۹۷، ۱۳۸۵.
۱۰. حمارنه سامی خلف: نظرات ابن ماسویه درباره‌ی طب، درمان و آسیب‌شناسی. کنگره‌ی بین‌المللی تاریخ طب، ج. ۲، ص: ۷۶۷.
۱۱. بجنوردی، محمد کاظم: دایره‌المعارف بزرگ اسلامی. مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، تهران، ۱۳۶۹.
۱۲. رازی، محمدبن زکریا: الحاوی. حیدرآباد، دکن، ۱۹۵۵-۱۹۷۰.
۱۳. ابن‌ربن طبری: فردوس الحکمه. تحقیق: صدیقی، محمد زبیر، چاپ برلین، ۱۹۲۸.
۱۴. شریعتمداری، حمید رضا: از برخورد تا گفت وگو، مقالاتی درباره‌ی مناسبات اسلام و مسیحیت. انتشارات لوح فکر، تهران، ص: ۱۴۸، ۱۳۸۳.
۱۵. صفا، ذبیح‌اله: علوم عقلی در اسلام. ج. ۱، انتشارات امیرکبیر، تهران، ص: ۶۱، ۱۳۴۱.
۱۶. حنین بن‌اسحق: العشر مقالات فی العین. تحقیق: مایهوف، ماکس. القا، ۱۹۲۸.
۱۷. هروی، موفق‌الدین: الابنیه عن حقایق الادویه. به کوشش بهمینار، محبوبی. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۴۶.